

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՌՈՒՋԱՆՆԱ ԳԱՐԳԱԼՈՅԵԱՆ

Երեւանի Պետական Համալսարանի
բ. գ. թ., դոցենտ

ՎԱԼՏԵՐ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

Երեւանի Պետական Համալսարանի
ուսանող

**ԺՈՂՈՎՐԴԱ-ԽՕՍԱԿՅԱԿԱՆ ԳԱՐՁՈՒԱԾՔՆԵՐԸ
ՀԱՅԵՐԷՆՈՒՄ ԵՒ ԱՆԳԼԵՐԷՆՈՒՄ**

Դարձուածաբանութիւնը (անգլերէն phraseology բառի պատճէնումն է, որը կազմըւած է յունարէն phrasis դարձուածք եւ logos ուսմունք բառերից) բառագիտութեան բաժիններից մէկն է: Այն ուսումնասիրում է լեզուի դարձուածքները, դրանց ծագումը, կառուցուածքը, տեսակները եւ այլն: Կայ տեսակէտ, որ դարձուածաբանութիւնը լեզուաբանական առանձին գիտակարգ է եւ սխալ է նրա՝ բառագիտութեան կազմում ընդգրկելը: Պէտք է նշել, որ չկայ նաեւ մէկ միասնական սահմանում դարձուածքի, դարձուածաբանութեան ընդգրկման սահմանների վերաբերեալ: Սահմանումները տարբերում են իրարից զանազան մանրամասնութիւններով, տարբեր տեսանկիւններով: Հայ նշանաւոր լեզուաբան Պետիրեանը իր «Ժամանակակից հայերէնի դարձուածաբանութիւնը» գրքում տալիս է դարձուածքի հետեւեալ սահմանումը. «Դարձուածքը բառերի կայուն, պատրաստի վերարտադրելի, վերա-իմաստաւորուած կապակցութիւն է, ուր բաղադրիչ բառերի ինքնուրոյնութիւնը ձեւական է, շարահիւսական կապը՝ մթազնաժ»¹: Փորձենք ամբողջականացել այս եզրոյթի սահմանումը՝ օգտուելով Հայերէնագիտական բառարանից: Բառարանում տրուած է այս լեզուական իրողութեան հետեւեալ ընդգրկուն բնորոշումը.

ա) ինքնին բառակապակցութիւն է. առանձին բառը հազուադէպ կարող է դարձուածքի արժէք ունենալ,

բ) պատկանում է կայուն բառակապակցութիւնների խմբին, բնորոշ է բաղադրիչների ուժեղ կամ պակաս սերտաճումով. ընդ որում՝ իմաստաբանական (բովանդակային) պլանում անտրոհելի է, իսկ կառուցուածքային (արտայայտութեան) պլանում բաղադրիչները (կամ դրանցից որեւէ մէկը) անփոխարինելի են,

գ) իբրեւ բաղադրութիւն, ի տարբերութիւն ազատ (շարահիւսական) բառակապակցութեան, ամէն անգամ չի ստեղծում տուեալ իրադրութեան համար, այլ պատրաստի վերարտադրում է (գործածութեան մէջ է դրւում) միեւնոյն բառաքերականական կազմով,

դ) ունի փոխաբերական իմաստաւորում, որը նրան տալիս է պատկերաւորութիւն.

¹ Պետիրեան Պ., Ժամանակակից հայերէնի դարձուածաբանութիւն, Եր., 1973, էջ 5:

մեծ մասն արտայայտում է խօսողի յուզա-զգացական վերաբերմունքը, եւ որն էլ նրան դարձնում է լեզուական ոճաւորման միջոց,

ե) կարող է ձեւականօրէն համընկնել ազատ բառակապակցութեանը, բայց էապէս տարբերում է նրանից,

զ) կարող է սերել ազատ բառակապակցութիւնից, բայց կարող է եւ ինքնուրոյն կազմաւորում ունենալ,

է) որոշ դարձուածքներ հանդէս են գալիս նախադասութեան տեսքով,

ը) իմաստաբանական պլանում կարող է յարաբերակցութիւն ունենալ առանձին բառի հետ,

թ) ձեւականօրէն նմանում է յարադիր բարդութիւններին, մինչդեռ յարադրութեան բաղադրիչը կարող է անկախ բառային արժէք ունենալ կամ շունենալ, իսկ դարձուածքի բաղադրիչը սովորաբար անկախ գործածուող բառաձեւ է. յարադրական բարդութեան բովանդակութիւնը բխում է բաղադրիչների իմաստից, պայմանաւորուած է նրանով, մինչդեռ դարձուածքի բովանդակութիւնը հիմնականում կարող է անուանողական արժէք ունենալ, նրա յուզա-արտայայտչականութիւնը թոյլ է, դարձուածքինը՝ ուժեղ,

ժ) իբրեւ բառագիտական միաւորներ պատկանում են բառապաշարի որոշակի շերտերի, ունեն գործառական իրենց ոլորտները²:

Յաւելենք, որ դարձուածքները մեծ աղերսներ ունեն ասոյթների, թեւաւոր խօսքերի, առածների ու ասացուածքների հետ: Շատ յաճախ իսկապէս, դժուար է լինում գատել իրարից լեզուական այս տարբեր իրողութիւնները: Մի շարք բառարաններում, գրքերում, ձեռնարկներում յստակ տարբերակուած չեն լեզուական այս իրողութիւնները եւ այդ լուրջ բացթողումը, մեր կարծիքով, առկայ շփոթի պատճառներից մէկն է: Նշենք, որ դարձուածքները կարող են անշատուել նաեւ իրենց առածներից ու ասացուածքներից՝ դրանց կրճատման ճանապարհով³: Այսպէս՝ **գայլի (զելի) աչքն էլի սարին է*** (132) - գլխին աւետարան կարդալ, իր նախկին մտադրութիւններից չհրաժարուել դարձուածքի բացատրութիւնը ծագում է «Գայլի գլխին աւետարան կարդացին, ասաց, թողէք ոչխարները սարն անցան» առածից: Անգլ.՝ **the wolf may lose his teeth, but never his nature:**

Մեր այս աշխատանքի նպատակն է ներկայացնել Հայոց լեզուի դարձուածաբանական բառարանում առկայ ժողովրդա-խօսակցական դարձուածքները եւ դրանց անգլերէն տարբերակները: Աշխատանքը կարող է ուսանողների համար աղբիւր հանդիսանալ ռեֆերատներ, կուրսային աշխատանքներ գրելիս:

Նախ՝ դարձուածքների թարգմանութեան մասին: Ամէնից առաջ դարձուածքները, այսպէս ասած, թարգմանում են նոյն լեզուում: Խօսքը բառային հոմանիշներ ունեցող դարձուածքների մասին է: Դրանք լեզուի մէջ ոճական արժէք են ստանում եւ կիրառում են պատկերաւորման, իմաստի սաստկացման համար: Ինչպէս՝

1. **ալիւր-աղցան անել կամ շինել (3)** - ծեծել, ջարդել, անգլ.՝ **beat the living daylight out of sb,**

2. **անծամել կամ անծամ կուլ տալ (21)** - հեշտութեամբ ընկճել, գերազանցել, ամ-

² Տէս Պետրոսեան Հ., Հայերէնագիտական բառարան, Եր., 1987, էջ 175:

³ Գեորգեան Ե., Հայերէնի դարձուածքները, Եր., 1969, էջ 71:

* Այսուհետեւ «Հայոց լեզուի դարձուածաբանական բառարան»-ից (Երեւան, 1975) մէջբերումների էջերը կը տրուեն շարադրամբով՝ օրինակից անմիջապէս յետոյ՝ փակագծերի մէջ:

բողջովին յաղթահարել, անգլ.՝ win hands down,

3. անուկոր լեզու (23) - բամբասող, շաղակրատ, վայրիվերոյ խօսող, անգլ.՝ loose tongue,

4. ափսոսը գալ (97) - ափսոսել, խնայել, անգլ.՝ feel sorry (for); pity/take a pity,

5. բանն ականջի ետեր (քամակը) գցել (108) - որեւէ մէկի խօսքին չլսել, անուշադրութեան մատնել, անուշադիր թողնել, անգլ.՝ disregard/take no heed of; ignore; shrug off,

6. բկից(ը) բռնել (128) - 1. աներեսաբար, հարկադրանքով, համառօրէն մէկին ստիպել մի բան անելու, 2. նեղել, ազատ գործելու հնարաւորութիւնից զրկել, անգլ.՝ seize/take by the throat,

7. երեսը գոմշի կաշի անել (դարձնել, շիճել) (208) - երեսը պնդացնել, շամաշել, ամօթի զգացում չունենալ, անգլ.՝ to set one's face like a flint,

8. ծալ(ք)ը կամ ծալը պակաս (299) - պակասամիտ, յիմար, տխմար, թեթեւոլիկ, ծանծաղամիտ, խենթ, անգլ.՝ have rocks/wheels in the head; have a slate loose/missing; be crazy as a bed-bug; have water in the brain,

9. հալումաշ լինել (340) - վշտից, մտատանջուելուց, հիւանդութիւնից եւ այլնից նիհարել, մաշուել, հիւծուել, անգլ.՝ get as thin as a rake,

10. հախից գալ (340) - պատժել, զսպել (յաճախ որպէս սպառնալիք), անգլ.՝ teach sb a good lesson,

11. ճամփին քար գցել (քցել) (398) - մէկին խանգարել, խոչընդոտել, արգելք լինել մի բանի յաջողուելուն, անգլ.՝ throw obstacles in sb's way,

12. մազերը բիզ-բիզ անել (405) - սաստիկ վախեցնել, զարմացնել, անգլ.՝ (one's) hair stand on end,

13. մեխի գլուխ (417) - անգօր, անգործունեայ, աւելորդ, կողմնակի, գործին չօգնող, անգլ.՝ his fingers are all thumbs; as idle as a painted ship upon a painted ocean,

14. մեռելի գոյն (դառնալ, ստանալ եւ այլն) (426) - գունատ, սփրթնած (դառնալ, լինել եւ այլն), անգլ.՝ become cadaverous; deadly pale,

15. նազ ու տուզ անել կամ ծախել (451) - կոտրատուել, չեմ ու չում անել, ձեւացնել, անգլ.՝ show off; be affected. finical/finicking:

Մենք համակարծիք ենք այն տեսակէտին, որ լեզուի համար աւելի արժէքաւոր են այն դարձուածքները, որոնք թարգմանելի չեն եւ բացատրուում են նկարագրական եղանակով: Չթարգմանուող դարձուածքները, որ, ի տարբերութիւն նախորդների, անհամեմատ քիչ են, նոր հասկացութիւններ են բերում, առանձնապէս հարստացնելով լեզուի բառապաշարը⁴: Բերենք ժողովրդա-խօսակցական դարձուածքների նման օրինակներ.

1. բերանի ծամօն (ծամոց) կամ մաստակ անել՝ դարձնել կամ շիճել (122) - բոլորի խօսակցութեան առարկան, նիւթը դարձնել, անգլ.՝ make sb the talk of the town,

2. գիշերը պառաւել է (140) - գիշերուայ մեծ մասը անցել է, լուսանալու մօտ է, անգլ.՝ the small night,

3. դարդ դարդի տալ (184) - միասին վշտանալ՝ վշտակցել, իրար հետ մտերմական զրոյց ունենալ, անգլ.՝ share one's grief/sorrow with sb,

⁴ Գեորգեան Ե., Հայերէնի դարձուածքները, Եր., 1969, էջ 39:

4. լեղաճաք կամ լեղապատառ անել (269) - սաստիկ վախեցնել, սրտապատառ անել, անգլ.՝ scare to death; have one's heart in one's mouth; one's heart sank into one's boots,

5. խաթրին դիպչել կամ կպչել (մէկի) (275) - 1. մէկին նեղութիւն տալ, նեղացնել, անհանգիստ անել, 2. մէկին անպատուել, վիրաւորանք հասցնել, անգլ.՝ rub/stroke someone the wrong way,

6. ճամբու դնել (399) - 1. ճանապարհել, 2. ծառայութիւնից արձակել, վճռել, անգլ.՝ see off,

7. մտքով անցնել (445) - մտածել մի բանի մասին, գլխում միտք ծագել, անգլ.՝ cross one's memory; slip one's mind,

8. չու ու չափուտ կամ փալաս (492) - հին ու մին զգեստեղէն, անկողին եւ այլն, անգլ.՝ old rags,

9. ռադ անել (510) - 1. հեռացնել, վճռել, 2. փխբ. ոչնչացնել փճացնել, անգլ.՝ throw away; to get rid of; drive out (away),

10. քէֆ չունենալ (594) - 1. վատ տրամադրութեան մէջ լինել, ցանկութիւն, տրամադրութիւն չունենալ, 2. հիւանդ լինել, անգլ.՝ be in low spirits; be in a bad mood; sulk; feel blue; mope:

Կան նաեւ միջազգային գործածութիւն ունեցող դարձուածքներ: Դրանք տարածուել եւ ընդհանուր ճանաչում են ստացել աշխարհի բազմաթիւ լեզուներում: Յաւելենք, որ դրանք մի լեզուից միւսին են անցնում գրականութեան, մամուլի միջոցով՝ պատճէնումների ձեւով: Բերենք միջազգային գործածութիւն ունեցող մի դարձուածքի օրինակ, այն է՝

փառք Ալլահին կամ փառք Աստծոյ(-ծու) (577) - գոհունակութեան, բաւարարուածութեան արտայայտութիւն, անգլ.՝ God be thanked:

Անդրադառնանք նաեւ յաճախ օգտագործուող դարձուածքներին: Մենք կարծում ենք, որ այսօր բարձր կիրառա-յաճախականութիւն ունեն հետեւեալ ժողովրդա-խօսակցական դարձուածքները.

1. անպոչ գդալ (23) - ամէն (իրեն չվերաբերող) բանի մէջ մտնող, անգլ.՝ nosey parker; a ladle without a handle,

2. աշխարհի դարդը մէկին տալ (28) - անտեղի տարուել մեծ վշտով, հոգսերով (մասամբ նաեւ իրեն չվերաբերող), անգլ.՝ have all the sorrow of the world,

3. աստառը շուռ տուած (66) - իր համոզմունքը՝ դաւանանքը փոխած (մարդու մասին), անգլ.՝ be a turn-coat,

4. բմբուլները քամուն տալ (մէկի) (128) - 1. հողմացրիւ անել, ջախջախել, ոչնչացնել, պատժել, 2. յաղթել, անգլ.՝ give sb a sound scolding,

5. Էլի իր Էլը (կամ ձիւ) քշել (224) - իր սասածը կամ արածը շարունակել՝ ուշադրութիւն չդարձնելով ուրիշի դիտողութիւններին, իր խօսքը առաջ տանել, անգլ.՝ harp on one string,

6. Էլի ականջում քնած (225) - ապուշ, տխմար, անտեղեակ (մարդ), շրջապատի իրադարձութիւններից անտեղեակ՝ անիրազեկ (մարդու մասին), անգլ.՝ he that knows nothing doubts nothing,

7. Թանկից Էժան չկայ (230) - աւելի լաւ է թանկ, բայց լաւորակ ու դիմացկուն

բան առնել, քան էժան, բայց վատորակ ու շուտ փճացող, անգլ.՝ the dearest is the cheapest; I am not rich enough to buy cheap things,

8. հո աշխարհի վերջը չի (360) - 1. մտահոգուելու, տխրելու կարիք չկայ, 2. շտապելու անհրաժեշտություն չկայ, ինչո՞ւ էք շտապում, անգլ.՝ it isn't the end of the world, is it?,

9. շան մսի գին (458) - չափազանց էժան, անգլ.՝ a drug in the market,

10. շառի մէջ ընկնել (460) - անմեղ լինելով, անհիմն, անտեղի մեղադրուել որեւէ բանի մէջ, անգլ.՝ get into trouble:

Յաճախ դարձուածքի համարժէքը տարբեր լեզուներում՝ կապուած տարբեր պատկերացումների ու այլաբանությունների հետ, արտայայտուում է միանգամայն այլ բաղադրիչներով⁵: Այդպիսի դարձուածքների համարժէքները գտնելը համեմատաբար դժուար է եւ պահանջում է թարգմանչական մտքի թռիչք եւ լաւատեղեակություն:

Աներկբայ է, որ մեծ դժուարություն է ներկայացնում գտնել մի լեզուի դարձուածքի, ասացուածքի դիմաց մէկ ուրիշ լեզուի դարձուածքի, ասացուածքի համարժէքը, որը լիովին արտայայտի այդ իմաստը: Նման թարգմանությունը բարդ եւ պատասխանատու գործ է: Իրենց իմաստը, ոճական զանազան երանգների ճշգրիտ փոխանցումը սկզբնաղբիւր լեզուից թիրախ լեզու դժուարացնում է անգլերէն ուսումնասիրողի եւ թարգմանչի աշխատանքը:

⁵ Նոյն տեղում, էջ 42-43: